

Jacques Revel

Visszatérés az eseményhez: historiográfiai áttekintés*

1. A történészeknek az eseményekkel szembeni bizalmatlansága nem a közelmúltban kezdődött, annak ellenére, hogy ezt igen gyakran így állítják be. A tartózkodás tulajdonképpen egyidős magával a tudománnyal, legalább is annak nyugat-európai változatát tekintve. Hérodotosztól, de főképpen Thuküdidésztől kezdve igen erőteljesen megjelenik az a meggyőződés, hogy a történések látszólagos összevisszasága mögött létezik egy oksági rendszer. A történésznek éppen az a feladata, hogy kutatásaival ezt kimutassa; az adott jelenségről az események által hagyott jelekből, nyomokból kiindulva az orvoshoz hasonlóan diagnózist kell készítenie. A múltat a megtörtént események valós okait feltáró diagnózis alapján konstruálhatja meg. Ennek formája pedig szükségszerűen a múlt olyan elbeszélése, amely meggyőzheti igazságáról a megcélzott olvasóközönséget.

Nem kétséges, hogy a 18. századtól kezdődően egyre erőteljesebb az esemény, mint a valóság csupán felületes lenyomatának a kritikája. Arnaldo Momigliano immár klasszikus tanulmányában rámutatott ennek okaira. A történészek a „régiségboltok” hagyományos kínálatához fordulnak, aminek két fontos következménye van. A múlt tárgyi emlékeinek (érmék, pénzek, feliratok, régészeti leletek, a levéltárakban őrzött dokumentumok) bevonásával jelentős mértékben kibővül a forrásanyag, amely egyben az irodalmi források viszonylagos leértékelésével jár együtt, mivel az előbbieket jóval inkább vizsgálhatók a tudományos kritika új elvárásai szerint. A másik az, hogy ezzel összefüggésben egyre inkább a múltbeli „civilizációkról” beszélnek, amely a múlt megközelítésének a korábnál általánosabb módja, és ez háttérbe szorítja az addig egyeduralkodó politikatörténetet.¹

Voltaire, aki egyébként nem elsőként ad hangot az eseményekkel szembeni ellenérzésének, így ír erről a *Nouvelles considérations sur l'histoire* /Újabb gondolatok a történelemről/ c. művében, amely 1744-ben jelent meg, vagyis hét évvel korábban, mint nagy történeti munkája, a *Le Siècle de Louis XIV* /XIV. Lajos százada/:

„Nagy gondot fordítanak rá, hogy pontosan megmondják, milyen napon történt egy csata, és igazuk van. Kinyomtatják a szerződések, leírják egy koronázás pompáját, egy bíboros fogadását és egy nagykövet belépőjét. (...) Jó dolog, hogy mindenről van levéltár, amit szükség esetén használhatunk, és mostanában minden vastag könyvet lexikonként nézek. De miután elolvastam három-négyezer csataleírást, és néhány száz

* Retour sur l'événement», In: Jean-Louis Fabiani (sous la dir. de): *Le goût de l'enquête. Pour Jean-Claude Passeron*. Paris, L'Harmattan, 2001, 95–118.

1 Momigliano 1983: 244–293.

szerződés kivonatát, úgy találtam, hogy alapvetően semmit sem tudtam meg. Amit tanultam ezzel, az csupán események sora volt.”

Miközben kifejezi azon óhaját, hogy egy napon majd „úgy írhasson történelmet, mint ahogy a fizikát írják” Voltaire egyszerre két fronton is harcol. Egyfelől azon „régiszerkezetek” ellen, amelyek megakadályozzák a múlt tanulságainak megismerését és megértését; másfelől azon haszontalan információk ellen, amelyek elárasztják a történelemkönyveket „kiszorítva azokat az érdekes részleteket, amelyek jelenleg a természetfilozófia alapját alkotják.”²

A vitát, mint ismert, a 19. századi történetírás tovább folytatja, elmélyíti, és részben más irányba tereli úgy, hogy az eseményt az egység egyik kiemelt megjelenési formájává teszi. Megkérdőjelezi a történeti ismeretnek mind a természetét, mind pedig azokat a módokat, amelyek szerint képes az induktív általánosításokra. Nem részletezzük e helyütt e hosszú és nagyon összetett vitát, amelynek végeredményeképpen a társadalomtudományok egy része, kapcsolódva a természettudományok nomologikus modelljéhez, szakít a régebbi felfogással a 19. század végén és a 20. század elején. Az esemény kritikája annak a normatív episztemológiának válik központi elemévé, amely lehetetlennek tartja, hogy az egyediből kiindulva bármiféle tudományos ismeretre szert lehetne tenni. Franciaországban ezt Paul Lacombe vetette fel (*De l'histoire considérée comme science*, 1894 /A történelemről, mint tudományról/), majd radikálisabban a Durkheim tanítvány szociológus François Simiand fogalmazta meg híres, a történetírás fejlődésére komoly hatást gyakorló írásában („*Méthode historique et science sociale*” 1903, /Történeti módszer és társadalomtudomány/).³ A történettudomány művelőinek egy része, elsősorban is az *Annales* programjához kapcsolódók köre, Simiand nyomán gondolta úgy, hogy nem csupán lehetséges, de szükséges is megválni az eseménytől. A szociológus munkájából ugyanis azt a tanulságot vonták le, hogy a történelemnek, ha tudományként akar megjelenni, mindenekelőtt törölnie kell témái közül mindazt, amit egyébként közönségesen előnyben részesített, de amely *per definitionem* nem képezheti tudományos megismerés tárgyát. Ilyenek mindenekelőtt az egység különböző formái, a Simiand által kritizált történészek három „idolja”: az individuális, a politikai és a kronologikus. Ezekkel szemben a kutatásnak olyan ismétlődő jelenségekre kell irányulnia, amelyek időbeli változásai tanulmányozhatók, összehasonlíthatók, amelyek empirikus megfigyelése alapján szabályszerűségeket állapíthatunk meg, sőt törvényekre is következtethetünk. Ennek a módszertannak az volt a célja, hogy a történetíró munkát azokhoz a szigorú szabályokhoz igazítsa, amelyeket Durkheim állapított meg a szociológia számára. Bár e módszereket később a történészek a maguk számára átdolgozták, nyomukat nem nehéz felfedezni a 20. századi társadalomtörténeti munkák jelentős részében. Az, hogy Ernest Labrousse magát Simiand-t, illetve pénz- és bértörténeti munkáit tekintette inspirálójának, nem csupán anekdotikus elem.

2 Voltaire 1957: 46–49. E szöveg találó kommentárját lásd Pomian 1984: 7.

3 Simiand 1903: 1–22, 122–157. A vitával kapcsolatban hadd utaljak saját elemzésemre is: Revel 1999: 377–399.

Az ismétlődő és mérhető adatokra épülő szeriális és kvantitatív történetírás egész programja valójában ebből az új megközelítést megalapozó kritikából származott. Olyan kísérletnek lehet, és kell is értelmezni, amelynek célja, hogy a történések figyelmét elterelje az eseményről, és helyébe „az igazi történelmet” állítsa. Ez utóbbi meghatározásában ugyan lehettek jelentős különbségek, de összességében, K. Pomin kifejezésével élve, azt a feladatot tűzte maga elé, hogy olyan láthatatlan realitásokat észleljen és elemezzon, melyeket tudományos módszereivel tesz nyilvánvalóvá és konstruál meg.

A kortárs történések közül minden bizonnyal Fernand Braudel fogalmazta a legsúlyosabb kritikát az események vizsgálatával szemben. Braudel az eseménnyel szemben a *longue durée*, vagyis a hosszú időtartam elsőségét hirdette, a véletlenszerűségek világán és a történelmi szereplők tudatán egyaránt kívül eső történelmi időt. A történetírásnak, ha valóban magyarázatra törekszik, a *longue durée* léptékében vizsgálható jelenségekre, struktúrákra kell összpontosítania. Az eseménytől nem várhatunk semmit, mert az csakúgy, mint a szentjánosbogár, „anélkül üt lyukat az éjszakába, hogy megvilágítaná”. Az eseménytörténet csak „a kavargó felszíné, a hullámoké, amelyeket a dagály tengermozgása hordoz. Ez a történelem rövid, gyors, ideges rezgésekből áll. Természetének megfelelően hiperérzékeny, a legkisebb rezdülés is valamennyi mérőműszeren leolvasható. Persze ez a legizgalmasabb, emberi szempontból a leggazdagabb, de a legveszélyesebb is. Ne bízzunk meg ebben a még izzó történelemben, ahogyan azt a kortársak a miénkhez hasonlóan rövid életük ütemében átérték és leírták” (Ford.: R. Szilágyi Éva).⁴ A *Mediterráneum* publikálását követően Braudel szünet nélkül hangoztatta, egyben elmélyítette az eseménytörténettel szembeni kritikáját. Ebben annyira sikeres volt, hogy olvasóiban nem is merült fel, hogy ebből a szempontból közelebbről megvizsgálják Braudel könyvének (illetve további munkáinak) narratív felépítését és érvrendszerének konstrukcióját.⁵ Mindenesetre tény, és itt ezt a legfontosabb hangsúlyoznunk, hogy – Paul Ricoeur kifejezésével – „az elbeszélés eltűnése” Franciaországban és Franciaországon kívül is jellemző a társadalomtörténet-írásra a 20. század jelentős részében.

2. Az 1970-es évek kezdetétől azonban egy sor olyan írás jelent meg, amely világosan mutatta, hogy az esemény ismét felkeltette a történések érdeklődését. E helyütt döntően csupán a francia példára szorítkozunk, amely ha részlegesen is, de lehetővé teszi, hogy bemutassuk az esemény visszatéréseinek főbb változatait. Ráadásul, így éppen azt a történetírást tárgyaljuk, amely a legnyíltabban hirdette esemény-ellenességét. Ebben a körben három elég különböző megközelítés ragadható meg.

Az első, amely egyben a legátfogóbb, az 1970-es évek fordulóján annyira divatos szisztematikus elemzésekbe kívánta integrálni az eseményt. E megközelítést Edgar Morin ismertette a *Communications* című interdiszciplináris folyóirat e témának szentelt különszámában. Morin az alábbi módon összegzi a folyóirat által kezdeményezett közös reflexió lényegét: „Vajon képes-e a tudomány másként fel fogni az *eseményt*, mint úgy, ha *részelemmé* redukálja (egy rendszer, vagy egy logikai lánc elemeként), vagy úgy, ha elsüllyeszti a valószínűségi statisztika nagy számai-

4 Braudel 1996: 5.

5 Paul Ricoeur ezzel kapcsolatos elemzésére a későbbiekben visszatérünk.

nak sokaságában? Ez a redukció, ez az elsüllyesztés, ott ahol lehetséges és szükséges, vajon elégséges is? És ott, ahol nem lehetséges és nem is szükséges, meg kell-e hajolni az előtt, amit Lévi-Strauss „az esemény mindenhatóságának és hiábavalóságának” nevez?⁶ Morin, aki éppen akkor fejezte be és publikálta *La Rumeur d'Orléans* (1969, /Az Orleans-i szóbeszéd/) címmel a '68 májusi mozgalmakról azon melegében készített szociológiai elemzését, idézett írásában arra vállalkozik, hogy elméleti alapot adjon egy olyan vizsgálati formának, amelyik jelentős részben improvizációra épül. Sőt, ennél is többet akar: a „jelenleg is meghatározó elméleti vulgátával” szemben, amely a természettudományok által inspirált normatív episztemológia nevében azt hirdeti, hogy „az egyedinek, az eseménynek nincs tudománya”, Morin éppen a kortárs fizika és a biológia legújabb fejleményeinél keres modellt „véletlenszerű vagy eseményesített rendszerekre”. Mindebből arra a meggyőződésre jut, hogy a „bekövetkező dolgok tudományának”, melynek megszületését maga is szorgalmazza, „az lenne a feladata, hogy az autogenerikus (vagyis a saját belső logika szerint alakuló, a fejlődését biztosító eseményeket önmaga által létrehozó) jelenségek, illetve a heterogenerikus (vagyis, melyek fejlődéséhez, alakulásához külső események hatása szükséges) jelenségek közötti szükségszerű kapcsolatot vizsgálja”, vagyis röviden, „házasítsa” az eseményt és a rendszert. A kutatás célja annak megértése, „hogyan bizonyos esetekben bizonyos feltételek mellett és bizonyos határok között [az események] miként fejtettek ki reorganizáló-morfogenetikus hatást.”⁷

Bár a legvégén kifejtett gondolatok némileg leszűkítik, ambiciózus felvetésről van szó. Morin ugyan a könyvével megelőlegezi saját elméleti vállalkozását, ettől eltekintve azonban a társadalomtudományokban, és mindenekelőtt a történetírásban nem indultak ilyen jellegű kutatások. Ráadásul, húsz év múlva néhány szerzőnél úgy köszönnek vissza ezek a gondolatok, hogy Morin manifesztumára nem is hivatkoznak. Azonban ismét csak nem történészekről van szó, hanem inkább olyan – főként angolszász – filozófusokról, akik a történelemről gondolkodnak, és akik megkérdőjelezzik a nomológikus modellt (inkább a Hempel-féle *covering laws* mint a Simiand-féle) használhatóságát a történeti elemzésekben. Így például Georges Reisch azt javasolta a történészeknek, hogy vegyék tudomásul, megbukott az a törekvésük, amely a Newton utáni fizika mintájára általános törvényeket akar alkotni az empirikus vizsgálat alapján. Véleménye szerint a történelem *par excellence* az olyan típusú folyamatokra hasonlít, amit a káoszelméletek tanulmányoznak, vagyis, melyeket nem lineáris dinamika vezérel, és amelyeknél a kezdőállapot ismeretéből nem lehet következtetni arra, hogy abból milyen jelenségek fognak létrejönni. Az ok-okozati összefüggések történeti modelljei annyira összetettek, hogy az elbeszélés – „a *scene-by-scene narration*” – maradna az egyetlen igazán megfelelő eszköz annak számbavételére, ami ténylegesen történt: „*at least it would remain parallel and in step with*

6 Morin 1972a: 3. (a dőlt részek a szerző kiemelései)

7 Morin 1972b: 6; 18-19., illetve szintén Morin *L'événement-sphinx* c. írása (Morin 1972c: 173–192). Ez a tanulmány egy felhívást fogalmaz meg arra, hogy jöjjön létre a „komplex önszerveződő rendszerek tudománya, a fejlődés tudománya, az alkotás (feltételeinek) tudománya”. Ne feledjük, hogy a *Communications* idézett különszámában a szerzők között a mikrofizikával foglalkozó fizikusok, biológusok és kibernetikai rendszerekkel foglalkozó szakemberek vannak.

the events that actually occurred”.⁸ Azt, hogy mire is vonatkozik ez a valóban nem megalapozatlan kritika, jól tudjuk. Az már jóval kevésbé látható, hogy Reisch felvetése mennyiben kínált a történészek számára valóban új lehetőségeket és a gyakorlatban is járható utakat. Azon kívül, hogy az „esemény” kifejezés ebben az esetben túlságosan széles értelemben vett – „*everything which is the case*”, hogy a Wittgenstein szerinti meghatározással éljünk, illetve ami valamilyen dokumentálható nyomot hagyott –, a Reisch által javasolt elbeszélés mód kapcsán nem lehet nem felidézni Jorge Luis Borges novellája boldogtalan térképész hősének példáját, aki abba a reménytelen vállalkozásba fogott, hogy egy az egyes arányban készítsen térképet.⁹

A második felvetés szerényebb célokat fogalmaz meg. E szerint az esemény jelentősége az információ termelésének, áramlásának és befogadásának adott, történetileg datált egyedi körülményeitől függ. Ilyen például Pierre Norának az egyik nagyjelentőségű és komoly visszhangot kiváltó, *Az esemény visszatérése* című szövegében bemutatott elemzése, amelynek az első változata egyébként éppen a *Communications* folyóirat már említett különszámában jelent meg. Azt, amit a szerző „esemény-óriásnak” nevez (például ilyen a Dreyfus ügy, 1968 májusa, az első ember Holdra lépése), javaslata értelmében a tömegtájékoztató olyan sajátos termékének kell tekinteni, amit arra szánunk, hogy minél többet ismételgessék, és ami képes táplálni „a demokratikus társadalmak csodaigényét”. Nora tehát nem az esemény historiográfiai (vagy szociológiai vagy antropológiai) státuszát akarja felvázolni általánosságban, hanem a társadalmi kommunikáció adott történeti megjelenési formájának azonosítása a célja. „A modernitásban könnyen fogan meg az esemény, ellentétben a tradicionális társadalmakkal, amelyekre inkább az események ritkasága volt jellemző.” Utal „a kortárs társadalmakra jellemző folyamatos túlinformáltságra és a krónikus alulinformáltságra.” Az esemény egy jelentés- és formarendszer kereszteződésében helyezkedik el, amely egyben az időbeliség adott rendjére jellemző.¹⁰

A harmadik felvetés, az első kettővel ellentétben, jóval kevésbé tért el az akkori uralkodó historiográfiai modellektől, inkább azokat gazdagította egy újabb változattal. Az 1950-es és 1960-as években Georges Duby, mint a középkori társadalom és a középkori agrártörténet nagy történésze, teljesen egyértelműen Marc Bloch követőjeként és az *Annales* irányzatának meghatározó alakjaként lép fel. Mégis, 1973-ban a *Le dimanche de Bouvines* /Bouvines-i vasárnap/ című könyvét

8 Reisch 1991: 9, 18.

9 Ez a kitérő azonban nem teljesen haszontalan, már csak azért sem, mert más utakon, de azokhoz a következtetésekhez vezet, amelyekre mindennek ellenére képes a közönséges történészi gondolkodás is. Így azok, akik annak nehézségét hangsúlyozzák, hogy a klasszikus oksági modelleket alkalmazzák egy esemény megértésére, vagy azon az aránytalanságon töprengenek, amely egy kiemelkedő esemény megnevezett okai, illetve feltételezett következményei között feszül. Hannah Arendt nyomán François Furet az első világháború kapcsán a következőt állapítja meg: „Minél súlyosabbak egy esemény következményei, annál kevésbé lehet elgondolni azt kiváltó okai szerint”. (Furet 1995: 49.)

10 Nora 1972: 165, 168, 170. A szöveg egy újabb változata *Le retour de l'événement* /Az esemény visszatérése/ címmel jelent meg (*Faire de l'histoire*, Paris, 1974, vol.1. 210–228). A cím megváltozása két évvel az első publikálást követően annyiban tűnhet jelentősnek, hogy egy sajátos történeti kutatási tárgy leírásáról a hangsúlyt egyfajta historiográfiai rehabilitációra helyezi át.

a „Harminc nap, amely Franciaországot kialakította” névre keresztelt klasszikus (sőt inkább hagyományosnak mondható) sorozatban jelenteti meg.¹¹ A provokációhoz tehát minden elem adott. De csak látszólag. Mert ha Duby úgy is indítja könyvét, amelynél „eseménytörténetibb” kezdés nem lehet („Az 1214-es évben július 27-e vasárnapra esett”), rögtön el is határolódik a csatatörténet megszokott eszköztárától. Mintegy ösztönösen braudeli megfogalmazást talál annak az emlékezetes eseménynek a relativizálásához, amellyel foglalkozni fog: „az események olyanok, mint a tajték a történelem felszínén, kisebb-nagyobb buborékok, melyek a felszínen szét pattannak, további kisebb-nagyobb hullámgyűrűket verve. Ez utóbbi (Bouvines) igen tartós nyomokat hagyott: még ma sem tűntek el teljesen. Csakis e nyomok által léteznek. Rajtuk kívül az esemény semmi. Ez a könyv főként tehát ezekről kíván szólni.” A történész azonban jóval tovább megy ezen a *captatio benevolentiae*-n. Mert ha a csata tényeit ismertnek is tekinthetjük, ha emléke nagyon hosszú időre be is vésődött a francia emlékezetbe, – ami egyben legitimálja a kutatását – a könyv igazi súlypontja másutt van. Bouvines napjára „antropológusként” is tekinthetünk, azaz a feltétellel, ha visszahelyezzük „abba a kulturális közegbe, amely különbözik attól, ami igazgatja a mi viszonyunkat a világhoz”. Az általa hagyott nyomok tájékoztathatnak bennünket arról, „miként gondolkodtak és cselekedtek akik e kor társadalmában a hadviselés feladatát ellátták, illetve még pontosabban, hiszen csatáról van szó, a katonai funkcióról [...] [E nyomok] más módon értesítenek arról a kulturális közegről, amelyben az esemény kialakult, majd pedig túlélte kialakulását”.¹² Nem szükséges hosszabban bizonygatni: Dubynél az esemény nincs feszültségben a rendszerrel, és még kevésbé a középkori társadalom fő strukturális elemeivel. A vizsgált eseményt egyszerre tekinti szövegnek és éppen rendkívüliségéből eredően kiváló alkalomnak arra, hogy közelebbről vizsgálja e strukturális vonásokat. Ugyanarról a meggyőződésről van szó, amit néhány évvel később Emmanuel Le Roy Ladurie fogalmazott meg, amikor azt magyarázta, hogy a *Les Paysans de Languedoc / A Languedoc-i parasztok/* (1966) című könyve után, melyben négy, sőt öt évszázadot vizsgált „totális történelmi” megközelítésben, miért választotta egy kis vidéki város története csupán mintegy két hetes epizódjának leírását a *Carnaval de Romans /Karnevál Romans-ban/* című munkájában. Ezt a „pontoszerű eseményt” azonban úgy határozza meg, mint egy „strukturális happeninget”, és ezzel rögtön meghaladja az esemény szó szerint vett kronológiájának túlságosan szűkös kereteit. „A Romans-i karnevál – írja a szerző, – a coloradobeli Grand Canyonra emlékeztet: az esemény a hasadék felső része, amely alatt, lejjebb szállva, megpillanthatjuk az egymásra rakódott rétegeket, az Ancien Régime nagyon korai időszakából maradt mentális és társadalmi vonásokat. A Reneszánsz hajnalán a mélyből színes, erősen barázdált rétegek tűnnek elő.”¹³ A geológiai metafora (pontosabban az üledékeké) használata jól mutatja, igen messze vagyunk a Morin által néhány évvel korábban javasolt dinamikus és véletlenszerű esemény koncepciójától. Ez esetben Dubyhez

11 Duby 1973.

12 Duby 1973: 7, 8, 13.

13 Le Roy Ladurie 1979: 9, 408.

képest – aki a Bouvines-i csata nyomát követte az emlékezetben – még világosabban fogalmazódik meg a történeti struktúrák vizsgálatának igénye, amelyre egy rövid ideig tartó, kivételes válság elemzése kínál egyedi lehetőséget. Ennek révén megragadhatóvá válik egy társadalmi berendezkedés, a belőle fakadó feszültségek, és egyidejűleg az a szimbolikus eszköztár, amelyen keresztül ezek a feszültségek megjelennek, formát öltenek egy felkelésbe torkolló ünnepségek során. Magától értetődik, hogy e francia példák nem egyedülállóak. Natalie Zemon Davis a *Martin Guerre visszatérése* (1981, magyarul: 1999) című könyvében hasonló eljárást követett. Egy híres per kapcsán a közösségi szerkezetek tartósságát, a rokonsági kapcsolatok természetét, és az egyéni identitás alapjait kutatta egy 16. századi Languedoc-beli faluban. Nem sokkal később Robert Darnton, akit Clifford Geertz interpretatív antropológiája inspirált, a *Nagy macskamészárlás* című könyvében (1984, magyarul: 1987) arra vállalkozott, hogy a párizsi nyomdai munkások szimbolikus univerzumát, illetve a munka világát átható feszültségeket rekonstruálja egy eseménynek is alig nevezhető apró anekdota dokumentumai alapján. E példákban, de más, a történetírásban az említetteknel kevésbé számon tartott munkákban is, az elemzés módja nagyjából azonos. Az esemény ezekben az esetekben tulajdonképpen alkalom arra, hogy hozzáférhetővé tegyen valamit, vagy egyszerűbben, bepillantást engedjen valamire, ami meghaladja magát az eseményt, és amelynek dimenziói nem vethetők össze az eseményével.

3. Jól látszik, hogy az 1970-es évek elején, viszonylag rövid időszak alatt játszódott le az a fordulat, amelynek során az esemény újból a történetírás figyelmébe került, ennek modalitásai azonban igen különbözőek voltak, amiről e helyütt csupán egy mintát vázoltunk fel. A *Communications* különszámában kifejtett, kissé hangzatos szándéknyilatkozatokból jól kiténik, mennyire eltérő törekvések hozták meg „az esemény visszatérését” és amelyek, közel harminc év távlatából el kell ismerni, nem egyenlő mértékben voltak termékenyek. Azonban, önmagában ez a fordulat is problémát jelent.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy az esemény soha nem tűnt el azokból a népszerűsítő vagy történeti szakmunkákból, melyek kétségkívül a történetírás döntő többségét alkotják, és amelyeket hidegen hagytak a társadalomtudományos történetírás újabb törekvései. E helyütt elsősorban az utóbbival foglalkozunk. Azonban éppen ennek az irányzatnak a művelői, közülük is a legkiválóbbak körében fogalmazódnak meg kérdések az eseményről, melyek azóta is napirenden vannak. Voltak olyan kísérletek, amelyek ezt a változást egy korabeli fejleménnyel kapcsolták össze. Ezek szerint 1968 májusa olyan kiemelkedő esemény volt, amit rögtön ekként is kommentáltak, – Franciaországban egyébként hivatalos elnevezése az igen beszédes „májusi események” – hogy ettől kezdve a történetírásban sem lehetett többé figyelmen kívül hagyni. Láttuk, hogy ’68 májusára Morin és Nora is hivatkozik. De bármilyen kézenfekvőnek is tűnik, ez a magyarázat mégis kissé elhamarkodott. Hiszen Franciaországban a következetesen eseményellenes történetírás egész programját a második világháború után határozták meg és indították útjára, márpedig az jóval sűrűbb és komplexebb eseménysor volt, mint az 1968-as társadalmi és kulturális lázadás. Ezzel szemben felhozható, hogy éppen mivel komplexebb és sűrűbb volt,

nem bizonyult alkalmasnak az olyan stilizálásra, mint amely az 1968 májusi mozgalom esetében szinte azon melegében megjelent. De az egyes olyan események, mint a koncentrációs táborok, illetve a zsidóság elleni genocídium felfedezése, vagy az atombomba első, 1945 augusztusi felhasználása szintén nem váltottak ki hasonló hatást. Braudel első fontos szövegei, a Labrousse-sal beindított első kutatási programok közvetlenül az előbb említett nagy megrázkódtatások után jelennek meg, de bizonyos értelemben hátat fordítanak ezeknek, mintha éppen az lenne a fontos, hogy még inkább távolságot teremtsenek egy túlságosan is jelen levő jelentől. Világos, hogy negyedszázaddal később teljesen más a helyzet. Ennek okai pedig nem egy különleges esemény sajátosságaiban keresendők, amely magára irányítva a figyelmet, a történéseket korábbi bizonyosságaik felülvizsgálatára kényszerítené.

Más magyarázatot kell tehát találni arra, hogy megértsük, mi is történt. Az okok rendkívül sokfélék, eltérő jellegűek, bár feltételezhetjük, hogy kumulatív hatást váltottak ki. A legátfogóbb, amelyet ezért a legnehezebb meghatározni, arra vezethető vissza, hogy a mi társadalmunknak megváltozott a történeti idővel szembeni viszonya. Pierre Nora erre már 1972-es esszéjében utal, és ezt a megérzését azóta is folyamatosan továbbfejleszti, még ha látszólag már nem is érdeklődik az esemény problematikája iránt. De akkor még csupán a legelején voltunk egy olyan folyamatnak, amely azóta igen határozott formában jelentkezett. A jelenlegi társadalmakból – amelyekben a történések is úgy élnek, akár a többi ember – eltűnt a nyugati gondolkodást két évszázadon keresztül meghatározó fejlődésorientált időérzékelés. E társadalmak jelenleg inkább két olyan pólus közötti feszültségben élnek, amelynek egyik oldalát François Hartog, igen találóan, végletekig fokozott „prezentizmusnak” nevezte.¹⁴ A másik póluson az elemi erővel jelentkező vágyakozás áll egy „világ után, amit elvesztettünk”. A múlt elbűvöli a mai kor emberét. Azok a globális folyamatok azonban, amelyek úgy tűnik, a jelenlegi társadalmi fejlődést meghatározzák, jóval kevesebb bizalommal töltik el. Ezért fogadják el a mai társadalmak saját történelmi tapasztalatuknak, történelmi emlékezetüknek, a történelmi időnek diszkontinuus vízióját. Ez a változás magától értetődően komoly hatást gyakorolhatott azokra, akiknek az a foglalkozása, hogy a társadalmak átalakulását elemezzék. Két vagy három évtized óta a társadalomtudományok a korábbiánál jóval fogékonyabbak a nagy funkcionista és integráló modellek kritikáira. Ezek a modellek különböző változataikban – mint a marxizmus, a strukturalizmus, a pozitivizmus, amelyeknek Franciaországban a hagyománya továbbra is igen erős maradt – a társadalmi valóság globális felfogásának lehetőségét kínálták a társadalomtudományok számára. A történések egy részénél e modellek megkérdőjelezése új megközelítések, érzékenységek kialakulásával kapcsolódott össze: ilyen például a történetiség formái iránti új figyelem, ami jelentős részben Reinhart Koselleck vagy Paul Ricoeur gondolataiból táplálkozik. Ide sorolandó a különböző történeti időtartamok között Fernand Braudel, illetve tágabban értelmezve a klasszikus társadalomtudományos történetírás művelői által felállított hierarchia

14 Hartog 1995

megkérdőjelezése; továbbá annak a pragmatikus dimenzióknak az újbóli figyelembe vétele, amely a történeti folyamatok megértéséhez döntőnek tartja a cselekvést, a cselekvés modalitásait és a történelemben élő embereknek a cselekvésre való képességét (amit az angol *agency*-nek nevez). Az olasz történész, Giovanni Levi nagyon világosan foglalta össze ezt a perspektívaváltást, amikor kijelentette, célja, „egy banális helyszínen játszódó, közönséges történet elemzésén keresztül” annak megértése, hogy az egyes embereknek milyen részük van „a társadalmi valóságot hordozó struktúrák formálásában és módosításában.”¹⁵

Így hát senkit nem lephet meg, hogy az esemény egyike volt azoknak a történeti alakzatoknak, melyeket ez az összetett átalakulás (amely mind a mai napig tart) felszabadított és felértékel. Ugyanakkor az is jól látszik, hogy az „esemény visszatérése” megfogalmazás félrevezető lehet, amennyiben azt sugallja, hogy egy régi történeti és historiográfiai közhely jelenik meg ismét változatlan formában. Korántsem erről van szó. Az esemény problematikájának, amely ismét felkelte néhány történész érdeklődését, csak nagyon kevés köze van az eseménynek ahhoz a felfogáshoz, amely a krónikákban, a tudós történetírásban, de akár a kifinomultabb interpretatív történetírásban is megjelenik. Az új megközelítésben az esemény arra szolgál, hogy felvessük a különböző történeti idősíkok egymásba fonódásának problematikáját, vagy a társadalmi szereplők tapasztalatának, illetve a rá jellemző bizonytalanságnak a kérdését. Ez utóbbit a történészek, helyzetükből következően (mivel későbbi időpontból tekintenek vissza) hajlamosak figyelmen kívül hagyni. Ezt a kérdést érdemes részletesebben is megvizsgálni.

4. Az esemény visszatérése első változatai, el kell ismerni, a társadalomtudományos történetírás programjával és célkitűzéseivel szembeni támadások során fogalmazódtak meg. A leghíresebb és egyben a legsematikusabb ilyen kritika a nagy angol-amerikai történész, Lawrence Stone 1979-ben közölt, „*The Revival of Narrative*” /Az elbeszélés újjászületése/ című, rögtön óriási visszhangot kiváltó cikkében jelent meg.¹⁶ Stone meglehetősen sötét diagnózist állított fel. Szerinte a 20. század nagyon sok energiát fektetett a tudományos történetírás programjának kialakításába, és igen sokat is várt attól, de világossá vált, hogy át kell értékelni, és jóval szoronyebben kell megfogalmazni a vele kapcsolatos elvárásokat. Egyrészt azért, mert a kitűzött célok egy része nem vált valóra. Másrészt, mert a tudományos történetírás – vagyis az, amelyik célja szerint voluntarista és objektív eljáráson, elsősorban a mérésen alapul, illetve amelyben a kutatás első lépése a hipotézisek megfogalmazása, majd ezt követi a részletes kidolgozásuk, végül az ellenőrzés – a történeti tapasztalat lényegi realitását hagyta figyelmen kívül. Vajon nem jött el az ideje, hogy visszatérjünk a régi, jól bevált elbeszéléshez, amely mind a történészeknek, mind az olvasóknak jóval több haszonnal kecsegtet? Az esemény önkéntelenül jött a szerző tollára, hogy alternatívát ajánljon ahelyett amit „a mintegy harminc éve meghatározó analitikus és strukturalista eljárással szembeni” bizalomvesztésként jellemzett. E helyütt nem vitatjuk meg e cikknek a meglehetősen elnagyoltan megfogalmazott

15 Levi 1985: 5–6.

16 Stone 1979.

állításait, amelynek minden bizonnyal nem lett volna akkora nemzetközi visszhangja, ha nem a társadalomtörténet egyik legnagyobb kortárs művelőjének írása lett volna.¹⁷ Mondandónk szempontjából tekintsük példának arra a felfogásra, amely az esemény újrafelfedezését és az esemény elbeszélését a történelem egy másik típusú művelésének vélt, vagy valós elhasználódásához kapcsolja.

Néhány évvel korábban egy francia történész, Paul Veyne, jóval kifinomultabb formában fogalmazta meg ugyanezt a kritikát. Amikor 1971-ben megjelent a *Comment on écrit l'histoire* /Hogyan írják a történelmet/, a könyvnek nem volt túl jó fogadtatása. A kiadás idején állt Franciaországban a legmagasabban a társadalomtudományos történetírás csillaga, amikor a kvantitatív módszerekre (és hamarosan a számítógépre) támaszkodva úgy tűnt, semmi sem szabhat határt annak, hogy a történész újabb és újabb területeket hódítson meg, kölcsönvéve Emmanuel Le Roy Ladurie-nek a korra jellemző imperialista kifejezését. Veyne e program számos szilárdnak vélt pontját megkérdőjelezte. A történetírást véleménye szerint nem lehet tudománynak tartani („nem magyaráz, és nincs módszertana”), és azt a legtradicionálisabb és legszűkebb értelmű meghatározására korlátozta: „a történészek eseményeket mesélnek el, szereplőjük azonban az ember”. Az eseményeket az a „tény határozza meg, hogy megtörténnek, vagyis egy adott pillanatban történnek meg”, a történésznek az a feladata, hogy szétbontsa és hihető „cselekménysorokba” rendezze: „amit magyarázatnak neveznek, nem más, mint az a mód, ahogy az elbeszélés egy megérthető cselekvéssor szerint elrendeződik”.¹⁸ Ebben az uralkodó tudományosságot alapjaiban támadó kritikában, mint látjuk, az esemény még csak sajátos tárgyának sem minősül. Az esemény „az, ami érdekli” a történészt, és aminek azzal ad értelmet, hogy narratív keretbe foglalja, ami egyben érvelés is, és amelyen kívül nem létezik.

5. Az esemény és az elbeszélés közötti kapcsolat problémáját a filozófus Paul Ricoeur gondolta tovább és mélyítette el az 1980-as évek elején a *Temps et récit* /Idő és elbeszélés/ első kötetében. Ricoeur, mint tudjuk, az idő emberi tapasztalata és annak véleménye szerint másra vissza nem vezethető formája, az elbeszélés közötti kapcsolatot vizsgálja. „Egy előfeltevés határozza meg az összes többit, tudniillik a narratív funkció strukturális identitásának, illetve minden elbeszélő mű igazságigényének végső tétje nem más, mint az emberi tapasztalat időbeli jellege. Az a világ, amely az elbeszélő alkotásokban feltárul, mindig időbeli világ, vagy, ahogy ebben a munkában oly sokszor ismételtelen előkerül: az idő akkor válik emberi idővé, ha narratív formában jelenítik meg; másfelől, az elbeszélés akkor töltökezik fel jelentéssel, ha körvonalazza az idő megtapasztalásának fő vonásait”.¹⁹ Egy olyan filozófiai téziszről van szó, amely azt állítja, hogy az időbeliség nem ragadható meg közvetlen fenomenológiai diskurzussal, illetve, „az elbeszélés közvetett diskurzusa”

17 Fontos-e pontosítanunk, hogy Lawrence Stone, miután kifejezte kétségeit, és bizonyos megrökönyödést váltott ki a történészek körében, a közelmúltban bekövetkezett halála előtt visszatért a társadalomtörténet azon területeinek műveléséhez, melyek joggal tették híressé?

18 Veyne 1971: 10, 13, 111.

19 Ricoeur 1983: 17.

szükséges ahhoz, hogy újrakonfigurálja az időbeliség tapasztalatának heterogenitását. Ricoeur felvetése messze meghaladja a történettudományos kijelentés problémáit. De ezekre is alkalmazható, és a szerzőnek különleges érdeme, hogy figyelembe veszi a történészek szövegeit, az általuk alkalmazott eljárásokat, és külön is elgondolkodik „az esemény eltűnésének” okain és formáin, amely a 20. századi történeti munkák egy jelentős részét – különösen a franciákat – jellemezte. A történeti művek kritikai olvasata alapján egy sor fontos megállapítást is tett.²⁰ Így például, hogy az esemény fogalmát a történészek kritika nélkül használják; rámutat az esemény használatához kapcsolódó implicit előfeltevésekre, végül felhívja a figyelmet arra, hogy a különböző kontextusokban a kifejezésnek más és más jelentése van. De Ricoeur tovább is megy, és vállalkozik Braudel *Mediterráneumának*, az eseményellenes történetírás *par excellence* manifesztumának a tüzetes újraolvasására. Megállapítja, hogy a braudeli szöveg anyaga telve van eseményekre vonatkozó adatokkal, melyek az előadásmód sajátos felépítése, a középpontba állított különböző időtartamok szerint vannak elrendezve (az ember és a környezete viszonyának, vagyis a struktúráknak az idősíkjá, a társadalmi és gazdasági trendek ciklikus ideje, a szorosan vett esemény rövid, felületes, szakadozott ideje). A munka ráadásul teljes egészében narratív sémák, egymásba fonódó cselekménysorok szerint szerveződik, amelyek az események színpadát jelentő Földközi-tengeri térség globális történelmét alkotják. „Bizonyos értelemben a *Mediterráneum...*, nem más, mint a fő esemény lassú, fokozatos kibontása, ami nem egyéb, mint a Földközi tenger térségének a történelem fő áramából való kiszorulása. Ismét csak az emberi alkotás törekénysége kerül előtérbe, és vele a drámai dimenzió, amelynek történelmét a *longue durée* volt hivatott feltárni”.²¹ Ez a tézis nemcsak szentségromboló, hiszen éppen az ellenkezőjét állítja annak, amit Braudel nagy munkája fő törekvéseként megjelölt, sőt, amit a munkát követő módszertani esszéiben is világosan kifejtett. Ricoeur nagy meggyőző erővel mutatja ki, hogy a *Mediterráneum* egyes fejezeteinek előadásmódját és az elemzés felépítését tüzetesen vizsgálva kitűnik az, hogy létezik egy „virtuális cselekményszövés”, amely azáltal biztosítja a könyv egységét, hogy lehetővé teszi a hosszú időtartam (*longue durée*) és az eseménytörténet eltérő idősíkjainak közös, egységben való elgondolását. De még ennél is többről van szó. E kritikai olvasat végeredményeként maga az esemény kap új definíciót, mint „a cselekményszövés egyik változója”, amely minden történeti időtartam elemzésénél megjelenik, és pertinenciáját éppen abból meríti, hogy mindhárom idősíkból egyszerre van jelen. Ez az, ami egyben Ricoeur szerint megkülönbözteti a struktúrafogalom történeti használatát attól, ahogy azt a többi társadalomtudományban használják. „A történésznél az esemény belülről folyamatosan alakítja a struktúrákat”, és ez az, ami megmagyarázza, hogy a struktúrák az időben elgondolhatók, és jó elgondolkodni rajtuk.²² Az eseménynek ez a felértékelődése azonban elválaszthatatlan attól az állítástól, hogy minden történeti kijelentés csak elbeszélő formába öntve jöhet létre, amelyben az ese-

20 Ricoeur 1983: 173–199, 362–396.

21 Ricoeur 1983: 384.

22 Ricoeur 1983: 383.

mény egyrészt jelzi, ami történik, másrészt elhelyezi a változást az időben. Ricoeur számára tehát szimptomatikus, de egyben természetes is, hogy a *Mediterráneum* egy *par excellence* eseménnyel végződik. II. Fülöp halála 1598 szeptember 18-án, mint ahogy Braudel fontosnak tartja hangsúlyozni, „talán nem nagy esemény a Mediterráneum történetében”.²³ De szüksége volt rá, hogy lezárja a történetét, vagyis, pontosabban, hogy azt történeté alakítsa.

Reinhart Koselleck gondolatmenete független Ricoeur-tól, még ha fontos referenciái egy része azonos is. A német történész által javasolt eseményábrázolás közelebb áll a gyakorló történészek elképzeléseihez. Koselleck is abból indul ki, hogy nincs „természetes kronológia”, pontosabban, ennek a fogalomnak „történetileg nincs értelme”.²⁴ Egy kronológia kialakulása, strukturálódása, és az események konstitúciója egyaránt függ mind a történész munkájától, mind pedig a történeti szereplők tapasztalatától. A történésznek pedig mindezt figyelembe kell vennie. Ilyen körülmények között mi minősít egy eseményt? Esemény és struktúra klasszikus ellentétét vizsgálva Koselleck az egymásra visszavezethetetlen vonásokat emeli ki: az eseményt összefüggések sorozata jellemzi, míg a struktúra olyan „jelenséget foglal magában, amelyek nem a megélt események pusztá egymásra következősén alapulnak”. Így a történetírás más és más módon kezeli egyiket és másikat is: „hagyományosan, a struktúra ábrázolása közelebb áll a leíráshoz [...]; az eseményé ezzel szemben inkább az elbeszéléssel rokon” (bár ez a felosztás, amint kimondjuk, rögtön igen hozzátételegesnek és elégtelennek tűnik).²⁵ Bizonyos értelemben tehát a két típusú időbeliség nem vezethető vissza egymásra. Ilyenek a történeti szereplők tapasztalatában (bár Braudel nyomán jogosan felvethető, hogy létezik-e olyasmi, mint a struktúrák tapasztalata) és még inkább azok a történészek beszámolóiban.

Ez a megállapítás azonban még nem elégséges. Ahogy ugyanis Koselleck nagy meggyőző erővel kimutatja, az esemény és a struktúra ugyanakkor egymástól is függenek. Egy eseményt úgy minősítünk, úgy csinálunk belőle mást és többet annál, mint ami egyszerűen megtörtént, hogy egy struktúra – legalább is feltételezett – létre hivatkozunk. Másfelől, „bizonyos struktúrákat nem lehet másképpen felfogni, csak olyan események által, amelyekben kifejeződnek, amelyeken keresztül láthatóvá válnak”. Azt lehet mondani tehát, „hogy a *modern történelem* folyamatjellegét valójában nem lehet másképpen megragadni, csak a *struktúráknak az események általi magyarázatán keresztül és fordítva*.”²⁶ A történeti ábrázolás kapcsán, mint látható, Koselleck végkövetkeztetései igen közel állnak azokhoz, melyekre Ricoeur jutott az elbeszélés történeti használatának elemzése végén.

Esemény és struktúra viszonya, vagyis a feszültség és kölcsönös függés kettősségéből Koselleck azonban más következtetésekre is jut: az időbeliség többféle szintjére hívja fel a figyelmünket, melyek az esemény, az esemény tapasztalata és konceptualizálása körül csomósodnak. Jól ismert, hogy ez a német történész egész gondol-

23 Braudel 1996: 1311.

24 Koselleck 1990: 133–144.

25 Koselleck 1990: 135, 137.

26 Koselleck 1990: 138.

kodásában állandóan jelen levő problémakör. Véleménye szerint a tapasztalati tér és a várakozási horizont közötti feszültség határozza meg a történetiség egy adott rendjét, amely a történeti szereplők, egyének vagy közösségek, konkrét egyedi történelmi tapasztalatát jellemzi. A történeti időtartamok sokfélesége tehát nem csak a történész önálló műveleteinek eredménye, aki a kutatási tárgyak elrendezésével, illetve az időben való elhelyezésükkel hozza létre a különféle időtartamokat (úgy is mondhatjuk, ez lenne a Braudel-féle változat). Az időtartamok sokfélesége már jelen van, és bizonyos értelemben ismétlődik az emberi időtapasztalatban: eredeti tapasztalat (ami Kosellecknél nem más, mint a „meglepetés”); felhalmozott, mediatizált, elsajátított tapasztalat; anticipált tapasztalat (ez a „várakozás” kategóriája).²⁷ Ebben a perspektívában jobban megragadható az esemény másra vissza nem vezethető jellege. Az esemény nem csupán az elbeszélés kényszerű velejárója, hanem kognitív követelmény is, mivel különböző időbeliségek csomópontjából áll, melyek egy adott pillanatban aktualizálódnak. Az időtartamoknak ebben az összekeveredésében gyökeredzik az a történelmi dinamika, amit a szereplők megélnak, akik egyszerre többféle időtartam részesei, illetve az a nem lineáris dinamika, amit a történészeknek kell számba venniük.

Ennek az áttekintésnek a végén talán jobban érthető, miért beszélhetünk a kortárs történetírás egy részével kapcsolatban az „eseményhez való visszatérésről”. Elsősorban nem arról van szó, noha néhányan ezt sugallják, hogy a tudományos történetírás, miután vereséget szenvedett, a visszavonulást választotta volna. Jóval inkább a történeti idő összetettségéről, illetve történészi megfogalmazásának a lehetőségeiről folyó vita elmélyülését kell látnunk e jelenségben, melynek eredményeként teljesen új megvilágításba kerültek a kezdeti feltevések és vitapontok. A ma is tartó vitában felvetődött kérdésekre nem fogalmazódik meg egységes válasz, ami talán annak is köszönhető, hogy a használt fogalmak ma még nem stabilizálódtak.

Átmeneti jelleggel érdemes azonban mérleget készíteni, mivel hozzásegíthet megérteni, miért is vált (ismét) célszerűvé elgondolkodni az eseményen. Négy lényegi vonást említenék. Az első az az erőfeszítés, hogy a társadalmi idő összetettségét ne a Fernand Braudel által konstruált időtartamok objektív hierarchiája, hanem más fogalmak szerint gondoljuk el. Mivel hosszabban kitértünk rá, elég ha most csak röviden ismételjük meg: közelítsünk bár az elbeszélés elméletétől (ahogy Ricoeur teszi), vagy egy tapasztalati fenomenológia, illetve a gyakorlat episztemológiája felől (miként Koselleck javasolja), az eseményt többé már nem lehet elhagyni valamely fajsúlyosabbnak és jelentősebbnek feltételezett időtartamra hivatkozva.²⁸ A második pont szervesen kapcsolódik az elsőhöz. A szereplők időtapasztalatának számításba vétele azt jelenti, hogy az elemzésben figyelemmel vagyunk arra a bizonytalanságra, amellyel minden társadalmi szereplőnek szembe kell néznie, vagyis egy olyan

27 Lásd különösen Koselleck 1990: 307–329., és Koselleck 1997: 201–229.

28 Nem meglepő, hogy az egyik könyv, amelyik e tekintetben az elmúlt években a leginkább hatott a történészekre az antropológus Marshall Sahlins: *Islands of History* (Sahlins 1985) című könyve, amelyben a szerző (annak kapcsán, ahogy 1778-ban Cook kapitány és a Hawaii szigetek lakossága kölcsönös felfedezi egymást) kifejti az esemény interpretációjának és a cselekménynek a többféle idősíkjait.

dimenziót nyitunk ismét a kutatás számára, amit a történészek általában mellőznek, mivel már befejezett folyamatokat elemeznek. Raymond Aron hatvan évvel ezelőtt arra a megállapításra jutott, hogy „a történész számára létező múlt a történelmi személyiségek jövője. Ha a jövő lényegi vonása az előreláthatatlanság, a magyarázatnak tiszteletben kell tartania az esemény természetét.” Az eseményhez való visszatérés éppen azt a folyamatot jelzi, amelynek végeredményeként a történelmi kutatásba újból bekerül a bizonytalanság, illetve a lehetőségek dimenziója. Ez a dimenzió az eseményben ölt testet, de ez nem azt jelenti, hogy egyedül csak a rövid időtartamba illeszkedne. A harmadik vonás magától értetődően a pragmatikus megközelítés, amely oly erősen meghatározza a társadalomtudományok jelenlegi törekvéseit. Ennek egyik legfontosabb célja, hogy jellemezze a cselekvések formáit és okait, de azt az interpretációs műveletet is, amely a cselekvéstől elválaszthatatlan kontextusra, illetve kapcsolatrendszerre irányul.²⁹ Végül, az esemény újbóli felfedezését összekapcsolhatjuk a megfigyelés különböző léptékeinek problematikáját, illetve a társadalom léptékváltó módszerre épülő, differenciált elemzésének kérdéseit felvető jelenlegi irányzattal. Bár meglehetősen eltérő terminológiával, de az *Alltagsgeschichte* és a mikro-történelem (és más kísérletek is) egyaránt hangsúlyozzák a társadalmi szereplők tapasztalata kontextusának sokféleségét. Ez a tapasztalat nemcsak többféle idősíkban, de a cselekvések többféle világában bontakozik ki. Az esemény alkalmat teremthet, hogy megragadjuk ezek gazdagságát, bonyolult érintkezését, összekeveredését.

Fordította: Czoch Gábor

A fordítást lektorálta: Szekeres András

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Braudel, Fernand 1996: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. I–III.* Budapest.
- Duby, Georges 1973: *Le dimanche de Bouvines.* Paris
- Farge, Arlette – Revel, Jacques 1988: *Logiques de la foule. L'affaire des enlèvements d'enfants, Paris, 1750.* Paris
- Furet, François 1995: *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au 20e siècle.*
- Hartog, François 1995: Temps et histoire: „comment écrire l'histoire de France”. *Annales, HSS.* 6. 1219–1236.
- Koselleck, Reinhart 1990: *Le Futur Passé. Contribution à la sémantique des temps historiques.* (trad. française) Paris
- Koselleck, Reinhart 1997: *L'expérience de l'histoire.* Paris
- Le Roy Ladurie, Emmanuel 1979: *Le Carnaval de Romans. De la Chandeleur au mercredi des Cendres, 1579–1580.* Paris

²⁹ Lásd Sahlins 1985. Egy ilyen kísérletem példaként hadd idézzem Arlette Farge-al közös könyvünket, Farge-Revel 1988.

- Levi, Giovanni 1985: *L'Eredità immateriale. Carriera di un esorcista nel Piemonte del Seicento*. Torino
- Momigliano, Arnaldo 1983: L'histoire ancien et l'antiquaire. In: *Problèmes d'historiographie ancienne et moderne*. Paris, 244–293.
- Morin, Edgar 1972a: Présentation. *Communications* 18.
- Morin, Edgar 1972b: Le retour de l'événement. *Communications* 18. 6–20.
- Morin, Edgar 1972c: L'événement-sphinx. *Communications* 18. 173–192.
- Nora, Pierre 1972: L'événement monstre. *Communications* 18. 162–172.
- Pomian, Krisztof 1984: *L'Ordre du temps*. Paris
- Reisch, Georges A 1991: History and Narrative. *History and Theory* 30. 1–20.
- Revel, Jacques 1999: Histoire et sciences sociales: lecture d'un débat autour de 1900. In: Bödeker, H.–Reill, P. H.–Schlumbohm, J. (Hrsg.): *Wissenschaft als Kulturelle Praxis, 1750–1900*. Göttingen, 377–399.
- Ricoeur, Paul 1983–1985: *Temps et récit I–III*. Paris
- Shalins, Marshall 1985: *Islands of History*. Chicago
- Simiand, François 1903: Méthode historique et science sociale. Etude critique à propos des ouvrages de M. Lacombe et de M. Seignobos. *Revue de Synthèse historique*. 1–22., 122–157.
- Stone, Lawrence 1979: The Revival of Narrative. Reflexions on a New Old History. *Past and Present* 85. 3–24.
- Veyne, Paul 1971: *Comment on écrit l'histoire. Essai d'épistémologie*. Paris
- Voltaire 1957: Nouvelles considérations sur l'histoire. In: *Oeuvres historiques*. Paris.